

אם ננעלו | תעלומת הנוסעים שנאלצו לאכול בגפם בליל הסדר

בגלל מנהג קדום, שמקורו במעשה על גוי שהעמיד פני יהודי

סיכורם של הנוסעים שנקלעו בערב
פסח לארצות לוב ותוניסיה - ונתקלו
בדלת סגורה ובסירוב מוחלט
להכנסת אורחים בליל הסדר!

הרב ישראל דן

לא ויתו ולא

יכסח!

וייכול". ובעוד שבכל תפוצות ישראל היו מהדרים ומחזרים אחר אורחים לליל הסדר, הרי שבלוב ובתוניסיה היו נוהגים שאין מכניסים אורחים כלל ועיקר. יצוין כי מנהג זה שנהג בעיקר בשני הימים הראשונים של חג הפסח, בהם עורכים את "ליל הסדר", היה נהוג בקהילות אלו גם ביום ראש חודש ניסן, בו היו רגילים לחגוג את "ליל הבסיסה" ולאכול מין תערובת של גרגרי חיטה קלויים עם מיני מתיקה. את החגיגה היו עורכים בקרב המשפחה אולם לאורחים לא ניתנה כל דריסת רגל בבית בלילה זה.

נוסעים מספרים

מתוך שורה של עדויות נוסעים המספרים על מנהג זה אותו חוו, בבחינת "בדידי הוה עובדא", נפתח בדברי הגאון רבי רפאל אהרן

7 שה להאמין, אך זו עובדה: מעדויותיהם של נוסעים שהזדמנו לקראת ימי הפסח אל מדינות ביבשת אפריקה, כמו לוב ותוניסיה, עולה כי הם נתקלו במנהג ייחודי של בני המקום: אין מכניסים אורחים בליל הסדר! הנוסעים, נודדים חסרי כל, שחשבו כי יתנו מנוח לכף רגלם בליל זמן חירותנו, נאלצו לשהות בבתי גויים או ללון בבית הכנסת, מחמת הדלת שננעלה בפניהם על ידי אחיהם, עצמם ובשרם. הנוסעים שנאלצו להתמודד, להפתעתם הרבה, עם מנהג מוזר זה ונדהמו מתחושת הניכור והדחייה, גילו ברבות הימים כי מדובר במנהג עתיק הרווח במקומות אלו, וכי אנשי המקום חוששים עד למאוד לשנות ממנו. יש שאפילו הגדירו את הכנסת האורחים בליל השימורים כסכנת מוות רח"ל, לא פחות. הפליאה על מנהג זה מתחדדת לנוכח ההזמנה החגיגית עימה פותח כל יהודי באשר הוא שם את ליל הסדר: "כל דכפין ייתי

חמורו להגיע לאחד מכפרי הר איפרן לפני התקדש החג. ויהי בעברו במישור ההר הרחב, המבדיל בין שני ההרים והמכוסה עשבי החילפא, קרה לו מקרה עד שנאלץ לבלות את הלילה באוהלו של אחד מנוודי המדבר.

"בערב פסח בבוקר השכים ומיהר לצאת לדרכו, אבל לא הספיק להגיע לכפר היהודי לפני הערב עם חשיכה. רבה היתה שמחתו כאשר ראה אנשים יהודים מתרגשים ורצים אבל אף אחד מהם לא פנה אל האורח ולא השגיח בו. עד שנגש אליו ברברי וקרא לו לבוא לביתו אשר בכפר הסמוך. האיש עמד נבוך ולא ידע מה עליו לעשות. אבל הגוי הפציר בו ועל ידו הוברר לו כי בתי היהודים סגורים לפניו מסיבה לא ידע שחרה. במר נפשו התחיל האיש לקלל את אנשי סדום ועמורה אשר לפניו וילך אחרי הברברי הקורא לו לבוא לביתו. לא עברה שעה קלה ואנשים באו והביאו מצות, קערות וכל צרכי הסדר אשר נערך על ידי האורח המסכן ביחידות ובעגמות נפש ממש.

"כה עברו עליו שני ימות החג הראשונים. רק בערוב היום השני התחילו יהודים לנהור אל הבית אשר כתרו אותו בהמולה וקול שאון. וכאשר יצא האורח לקראתם בפנים זועפים נדחקו כולם אליו. תפשו את כנף מעילו ונשקו לו בקראם בקול: סלח לנו, כפר לנו, רבי, מנהג אבותינו הוא בידינו ואנו יראים לשנות ממנו. וכה הובל האיש בתרועה ובהמון חוגג עד בית הכנסת אשר בכפר היהודי."

ואילו העדות השנייה מספרת על נוסע ירושלמי בר מזל שמצא לעצמו חבר, יהודי נוסף, נוסע אף הוא, והם חגגו בצוותא את ליל הסדר (עמוד 237):

"מנהג משונה שלא ראיתי דוגמתו בשום מקום, שורר בין יהודי החבל, כמו גם

בן שמעון, רבה של קהיר שבמצרים, המספר זאת בספרו 'נהר מצרים' (הלכות ניהוש וכישוף, אות ד), תוך שהוא מדגיש שבארץ מצרים אין מצוי מנהג זה, שהוא מנהג תפל ואמונת שווא:

"במצרים יומא כי האידנא עיר נקיה מהמון מנהגים תפלים והזיות ואמונות שוא אשר ראיתי ושמעתי במדינות שונות... יש עיר בערי האפריק[ה], שליל ראש חודש ניסן וליל הפסח לא יתכן שיהיה שם אורח בבית שום בעל הבית ומתפחדים מזה מסכנת מוות רח"ל.

"וכאשר קרה לי בהיותי בעיר ההיא, ליל ראש חודש ניסן, והוכרחתי ללון בבית הכנסת יחידי. לולא שהקרה ד' לפני איש דר שם והוא מבן עיר אחרת שהכניסני לביתו קרוב לחצי לילה, כמעט הייתי בכל רע ח'ו... וכן יש עוד מנהגים רבים שראיתי אשר אם באתי לכותבם יהיו לספר שלם מהבל הבלים. ותל"ת פה מצרים אין לנו שום מנהג ולא שום אמונת שוא ולא שום הזיה ובערות מאלה."

הנה עוד שתי נוסעים, מטבריה ומירושלים, שהזדמנו ללוב בימי חג הפסח, ואת שהתרחש עימם בליל הסדר, הם סיפרו למחבר הספר 'מסעי בארץ לוב', אף הוא נוסע מפורסם בזכות עצמו, שלימים ביקר בלוב וניסה להתחקות אחר שורשי מנהג מוזר זה.

העדות הראשונה היא על נוסע שנאלץ לחגוג את ליל הסדר בביתו של גוי בכפר סמוך לכפר היהודים (עמוד 142):

"חכם נודד אחד מטבריה... סיפר לי מעשה שאירע לו בימי נדודיו במדבר לוב: פעם אחת בשובו מהר גריאן נטרפה לו השעה לפני הפסח וידפוק את

לא ייתי ולא יפסח!

בין יהודי העירה מסלאתה אשר מנגב לגריאן: הם נוהגים שלא להזמין אורח מן החוץ לתוך ביתם בשני הימים הראשונים לחג המצות ובראש השנה. וסח לי שליח ירושלמי אחד, שפעם אחת הזדמן אצלם בערב פסח ולא אספו אותו אנשי המקום לביתם אלא שלחו לו מזונות לבית יהודי זר שנקרה באותו מקום, ורק בליל הראשון של חול המועד מהירו אליו ויאספוהו בכבוד גדול".

ביטולו של המנהג בג'רבה

לפני שנעבור לסיבות שאולי הביאו למנהג זה, נקדים את סיפורו של הגאון רבי משה כלפון הכהן, רבה של ג'רבה ובעל שו"ת 'שואל ונשאל', אודות הזכות שנתגלה על ידי זקנו, הגאון רבי משה הכהן, בעל 'פני משה', לעקור את מנהג זה. וכך הוא מספר בספרו 'ברית כהונה' המוקדש למנהגי מקומו (עמוד קמא, אות יט):

"שמעתי מאבי מורי מה"ר שלום הכהן ז"ל כי מר אביו, מה"ר משה הכהן ז"ל, בטל ילדותו כשהיה בק"ק אדיג'ת יע"א בבית מר אביו מה"ר שאול הכהן ז"ל ראה בליל פסח אורח אחד ממדינת הים נשאר בבית הכנסת לבדו ואין מאסף אותו הביתה, וכל הנמצאים שם הלכו איש איש לביתו. והוא ז"ל צר לו מאד בזה, כי איך בלילה כזה יהיה האורח עוזב ונטוש בדד וגלמוד. ועם כי היה אז צעיר לימים הפציר בהאורח הנזכר ללכת עמו לבית מר אביו מה"ר שאול הכהן ז"ל.

"ולחיות כי מז"ק מה"ר משה הכהן ז"ל הנזכר היה יתום מאמו, בבואם אל הבית בקשה ממנו אשת מר אביו מה"ר שאול הכהן ז"ל שלא להכניס האורח בליל פסח לביתם, וכמו שכן היה מנהגם אז.

"ואז מר זקנינו מה"ר משה הכהן ז"ל קפץ ונשבע, כי

והנכחתי ללון בבית הכנסת יחיד. הרב רבאל אהרן בן שמעון

במקום אשר יחוג האורח עמו יחוג הוא. ואמר לה בנועם שיח: איך אנחנו אומרים בלילה הזו 'כל דכפין ייתי וייכול כל דצריך ייתי ויפסח', והאורח הזה יהיה בדד וגלמוד בבית הכנסת ואז בעל כרחו עברה על מנהג מנהג נשים זקנות, והיה עמהם האורח בלילי הפסח.

"ומאז נתבטל מבינינו המנהג הנזכר. וכן ביטלוהו כמה וכמה מהקהילות קדושות, ולא נשאר זה רק אצל איזה המונים המטים אוזן לשיחת נשים זקנות. וזכר צדיק מז"ק מה"ר משה הכהן ז"ל יהיה לברכה אשר זכה וזיכה את הרבים, עד כאן שמעתי".

מעדות מפורטת זו עולה שעד לביטול המנהג היה זה מקובל אפילו בבתי רבני העדה, ואילו שבעות החמורה של בעל 'פני משה' היה אותו אורח אומלל נאלץ להישאר בודד וגלמוד בליל הסדר.

"במר נפשו התחיל האיש לקלל את אנשי סדום ועמורה אשר לפניו, וילך אחרי הברברי הקורא לו לבוא לביתו. לא עברה שעה קלה ואנשים באו והביאו מצות, קערות וכל צרכי הסדר אשר נערך על ידי האורח המסכן ביחידות ובעגמת נפש..."

על שום מה?

אמנם לא בכל הקהילות ובכל המשפחות התקבל ביטולו של מנהג זה, וכפי הנראה יש שנוהגים כך גם בימינו, ויש גם נתנו טעם ונימוק למנהג זה.

הנה כך מתואר מנהג זה בספר 'יהדות לוב' (עמוד 377):

"ישנן משפחות שבימי חג הפסח אינן מכניסות בשום פנים אורח לבית למען יטעם משהו. אפילו כוס מים אינן נותנות לשום אדם, ולא כל שכן לקבל אורח לארוחה. מנהג מנוגד למסורת ישראל בימי חג זה, שהסיסמה שלו כידוע היא 'כל דכפין ייתי וייכול'.

"לא שמעתי הסבר מניח את הדעת למנהגים אלה. ואולם יש יסוד לחשוב שכל זה הונהג למנוע נהירת הגויים השכנים לבית היהודים בידעם כי שם אפשר לזלול ולסבוא ככל אות נפשם.

"אגב קהילה זו שמספר נפשותיה אינו עולה על 500 נפשות, חיייתה בתוך ים גדול של עשרות רבות של אלפי גויים. על כן מצאו אבותיהן של כמה משפחות תחבולה זו למנוע אי נעימויות של כניסת גויים עם החמץ שבכליהם לבתיהם. במשך הדורות נשתכח הנימוק שבשבילו הונהג המנהג ואילו המנהג עצמו נשתמר אצל בני משפחות אלה גם לגבי יהודים".

בדומה לזה, ובהסתמכות על מעשה שהיה, כותב בספר 'ג'רבה יהודית' (עמוד 88):

"בג'רבה ישנם משפחות שנהגו שלא להכניס זרים שאינם מבני המשפחה לביתם ומנהג מוזר זה נוהג אצל כמה משפחות יהודיות בלוב מנהג נוגד את המסורת היהודית של כל דיכפין ייתי וייכול.

"ישנה שמועה שמנהג זה יסודו במעשה שהיה גוי שהעמיד פני יהודי אורח והכניסוהו היהודים לביתם בליל פסח ובאמצע הסעודה הוציא מכיסו לחם ושם בתוך האוכל ומאז החליטו שלא לקבל זרים בליל הפסח".

אגב, המדקדק היטב בדברי רב מתתיה המובאים בדברי רבינו דוד אבודרהם בפירוש ההגדה יראה יותר מרגליים לדבר שהיו נוהגים לנעול את הדלתות בליל הסדר, מחשש שמא יכנסו הגויים לבתי היהודים. וזה

לשונו:

"כתב רב מתתיה: מזה שנהגו לומר 'כל דכפין ייתי וייכול' כך היה מנהג אבות שהיו מגביהין שולחנותיהם ולא היו סוגרין דלתותיהם והיו אומרים ככה, כדי שיבואו ישראל העניים שביניהם לאכול ולקבל שכר היו עושין זה. ועכשיו שנעשו שכני עכו"ם יותר משכני ישראל מפרנסין אותם בתחלה כדי שלא יחרזו על הפתחים ואחר כך מגביהין את השולחן ואומרים כמנהג ראשונים, ע"כ".

היינו: מתחילה לא היו נועלים את הדלתות בליל הסדר ובשעה זו של אמירת ההגדה היו מזמינים את האורחים. אולם מחמת הגויים שניצלו את ההזמנה לבוא אף הם, החלו לנעול את הדלתות בליל הסדר, ואילו את פרנסתם של העניים היו מזמנים להם לפני החג. האם 'מפני דרכי שלום' לא היו מכניסים אף את היהודים שהידפקו על הדלתות, לא נדע, אך ייתכן מאוד שזהו מקור המנהג.

השערות נוספות למנהג זה שאין מכניסים אורחים בליל הסדר, כותב בעל 'מסעי בארץ לוב':

"מנהג זה שהיה עוד שורר בתוקף בדור העבר ובכפרי הגבל אשר לא יבוא איש זר לבית מישאל נראה לי כי מוצאו מדורות השמד, כי כיוצא בו מצאתי גם אצל שיירי האנוסים בפורטוגל. האמת ניתנה להאמר כי בזמן היותי במקום ההם, התביישו האנשים להזכיר את הדבר ולא יכולתי להציל מהם שום טעם או ביאור מספיק".

ושוב הוא כותב:

"המנהג הזה מתנגד למסורה היהודית מימי קדם שהלא נאמר בליל הפסח 'כל דכפין ייתי וייכול' וגו', ולא עמדתי על טעמו אולי זהו שריד מימי קדם בשעה שנחשבו גם יהודי הג'בל בין כתות המינים שהיו יוצאים אל המדבר לחוג את חג פסחם, כמו שעשו יהודי נאות המדבר באוארגלון בימי ר' אברהם בן עזרה ועד קרוב לימי בעל היוחסין".

בכל טעמים אלו יש מקום להתבונן האם הם מתאימים גם לכך שאין מכניסים אורחים ב'ליל הבסיסה' שבראש חודש, ותן לחכם ויחכם עוד.

באשמת הנוכרי שהתחזה!

לתשומת לב מיוחדת ראויים דבריו של הגאון רבי שושן דוד יום טוב הכהן, ממשיכו בקודש של אביו רבי כלפון משה הכהן ברבנות ג'רבה, אותם הוא כותב בתוך ספרו 'פרח שושן - ממלכת כהנים' (עמוד שנח):

"רוב אנשי העיר אין מכניסין בלילה זה אורחים. ומקפידים הרבה על זה. לפי הנראה יסוד מנהג זה מפני האנוסים בספרד שהיו שומרים הדת בהחבא, והיו הנוצרים מתחזים להכנס לבתיהם פתאום בימי החגים והימים המצויינים. וראיתי בכתבי הקודש למר זקני מהרש"ך ז"ל שכתב: ושמעתי על שם מר זקני מה"ר ניסים הכהן ז"ל כי יסוד מנהג זה מהמעשה של ריב"ב, ונקבע הדבר מאז עד היום".

הוא אינו מתייחס כלל למנהג זה כלפי ליל הסדר, כי אם רק לגבי 'ליל הבסיסה', למרות שטעם זה של מנהג האנוסים עולה לכאן ולכאן. וייתכן שבכוונה עשה כן, לפי שכאמור ביטלו אבותיו את מנהג זה כלפי ליל הסדר, שכן הוא נוגד את מסורת ישראל, אולם כלפי 'ליל הבסיסה' הניחו למנהג זה.

אמנם, בסיום דבריו הוא מזכיר את "המעשה של ריב"ב", וכפי הנראה כוונתו למעשה זה המסופר במסכת פסחים (ג, ב) אודות אותו גוי ארמי שהיה מתחזה ליהודי ועולה לבית המקדש בערב פסח, ואוכל במשך קרבן הפסחים, עד שריב"ב - רבי יהודה בן בתירה סובב שבידקו אחרי ויחרגוהו. והנה סיפור זה היה בליל הסדר, ונהאח שכוונתו של רבי ניסים הכהן הייתה לתת טעם למנהג בכך שעל ידי זה לא יבואו לידי הכנסת אורחים גויים המתחזים ליהודים, מכמה וכמה סיבות ומכשולות שיכולות להיות בזה, אולם לפי זה לא ברור האם הדברים עדיין אמורים רק כלפי 'ליל הבסיסה' או גם כלפי ליל הסדר. ●